

חמץ משש שעות ולמעלה

מקורות – (א) ד: "תנן התם" עד ה. "לאכילת מצה"; כח. "דתניא חמץ..."; ירושלמי פ"א ה"ד; רמב"ם ספר המצוות לא תעשה קצ"ט.

(ב) היקף האיסור – בעל המאור ג. בדפי הר"ף; תוספות כח: ד"ה רבי שמעון אומר; חידושי הר"ן ו: ד"ה שני דברים; רש"י ד. ד"ה בין לרבי מאיר; רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ג ה"ח ובראב"ד שם.

(ג) שחיטת הפסח – סג. משנה; זבחים יא: משנה וגמרא; תוספות ה. ד"ה זמן שחיטה, וד"ה לא תשחט; תוספות הר"ש ד"ה לא תשחט.

הגמרא בדף ד. פותחת סוגיה חדשה בציטוט ממשנה להלן בפרקנו. המשנה עוסקת במעמדו של חמץ בערב הפסח, בשעה החמישית והשישית:

"רבי מאיר אומר: אוכלים כל חמש, ושורפין בתחילת שש.
רבי יהודה אומר: אוכלין כל ארבע, ותולין כל חמש, ושורפין בתחילת שש"
(משנה פסחים יא:).

משנה זו עוסקת בדין דרבנן, האוסר את החמץ שעה או שעתיים קודם חצות היום¹. הגמרא אצלנו לומדת מכאן שקיים איסור יסודי יותר משש שעות ולמעלה, דהיינו לאחר חצות היום, המוסכם על כולם:

"דכולי עלמא מיהא חמץ משש שעות ולמעלה אסור"
(פסחים ד:).

רש"י על אתר מפרש שמדובר באיסור תורה (ד"ה דכולי עלמא). כך עולה בפשטות מהמשך הסוגיה, שבה מחפשת הגמרא מקור מן התורה לאיסור זה. יש ראשונים שאף גרסו במפורש אצלנו "אסור מדאורייתא" (רמב"ם ספר המצוות לא תעשה קצ"ט).

על איזה איסור מדובר בסוגייתנו? לעיל בשיעור בעניין מועד בדיקת חמץ התייחסנו לשאלה זו². כפי שראינו שם, קיימות שתי גישות בראשונים בנוגע לפירוש הסוגיה. ההבדל בין הפירושים קשור למחלוקת תנאים להלן בפרק השני (כח-כח:): בעניין איסורי אכילת חמץ. רבי יהודה סובר שחמץ אסור מן התורה באכילה בערב

1 ביחס למעמדו של החמץ בשעות האלה נעסוק להלן בשיעור בעניין ביטול חמץ בערב פסח, עמ' 199.
2 עמ' 33.

הפסח באיסור לאו. רבי שמעון סובר שאין לאו כזה, והלאו של אכילת חמץ מתחיל רק בערב.

ניתן להבין שסוגייתנו עוסקת באיסור אכילת חמץ בערב הפסח, במסגרת שיטת רבי יהודה. כך פירש את הסוגיה הרמב"ם בספר המצוות (שם), ובהתאם לפירוש זה הוא אף פסק להלכה כרבי יהודה. רוב הראשונים הבינו שהסוגיה כלל איננה עוסקת באיסור אכילה אלא במצוות 'תשביתו'. מצווה זו חלה מדאורייתא כבר בערב הפסח מחצות היום, אפילו לשיטת רבי שמעון הסובר שהלאו של אכילת חמץ מתחיל רק בערב.

מצוות 'תשביתו' בערב הפסח

לפי הרמב"ם, סוגייתנו עוסקת בשיטת רבי יהודה בלבד, ולא ניתן ללמוד ממנה דבר על שיטת רבי שמעון. מסברה אפשר להציע, שלפי רבי שמעון לא רק שאין איסור חמץ בערב פסח, אלא גם מצוות 'תשביתו' אינה חלה עד הערב. יתרה מזאת – ייתכן שלדעת רבי שמעון מושג החמץ כתופעה הלכתית כלל אינו קיים בערב הפסח. ההלכה מכירה בחמץ כמושג בעל משמעות לעניין איסורים ומצוות רק עם כניסת החג, ולא קודם לכן.

יש לסייג הבנה זו. גם אם נניח שבהלכות חמץ ומצה אין שום הלכה המתייחסת לחמץ בערב הפסח, ודאי שיש התייחסות לחמץ בהקשר אחר – ביחס לקרבן פסח. התורה אוסרת לשחוט את הפסח על חמץ: "לא תשחט על חמץ דם זבחי" (שמות ל"ד, כה). שחיטת הפסח מתבצעת ב"ד בניסן בין הערבים (כמבואר גם להלן בסוגייתנו), ומכאן שכבר בערב הפסח יש מעמד הלכתי לחמץ.

אולם, יש לפצל בין שני מועדים שונים הקשורים לפסח. כאשר התורה עוסקת בהלכות הפסח, היא מתייחסת לשני חגים שונים. חג הפסח, שהוא החג שבו מקריבים את קרבן הפסח, מתחיל כבר ב"ד בניסן בחצות היום. במסגרת חג הפסח, יש משמעות למושג החמץ כבר ביום י"ד. חג המצות, לעומת זאת, הוא חג של שבעה ימים המתחיל רק בט"ו בניסן בערב. איסורי אכילת חמץ ומצוות 'תשביתו' כלולים בהלכות חג המצות. במסגרת הדיון בהלכות חג המצות, ייתכן שחמץ כלל איננו מוכר כתופעה הלכתית לפני הערב, כפי שהצענו.

מקור לשיטה כזו אפשר למצוא בירושלמי בפרקנו. הבאנו לעיל את מחלוקת התנאים בעניין חמץ בשעה חמישית ושישית. כפי שראינו, רבי מאיר מקל יותר, ואינו אוסר את החמץ בשעה החמישית. לפי הירושלמי אין כאן רק קולא ברובד הדרבנן,

אלא שיטת רבי מאיר נובעת מהבנה שונה כבר ברובד הדאורייתא. לדעת רבי מאיר אין צורך להחמיר בחמץ קודם חצות, כיוון שגם לאחר חצות האיסור הוא רק מדרבנן. כך מבאר הירושלמי את שיטת רבי מאיר:

”רבי מאיר אומר: משש שעות ולמעלה מדבריהן... מה טעמא דרבי מאיר? אך ביום הראשון – זה חמשה עשר.
יכול משתחשך? תלמוד לומר: ‘אך’. הא כיצד? תן לו לפני שקיעת החמה שעה אחת”
(ירושלמי פסחים פ”א ה”ד).

בתחילת דברי הירושלמי משתמע בפשטות, שאין מצווה להשבית את החמץ בערב הפסח. המצווה מן התורה מתחילה רק בערב, וקודם לכן הדין הוא דרבנן בלבד. אולם בהמשך דורש הירושלמי מהפסוק, שמצוות ההשבתה מתחילה שעה אחת קודם השקיעה. מה פשר התוספת הזו?

ניתן להבין את הירושלמי כפשוטו, ולפרש שמדובר כאן בשעה אחת שלמה. לפי פירוש זה, רבי מאיר מודה שמצוות ‘תשביתו’ חלה כבר בערב הפסח בחלק מסוים של היום, בדומה לשיטת רבי יהודה. ההבדל ביניהם הוא רק במשך הזמן שבו החמץ אסור – שעה אחת או חצי יום.

אולם, לא מסתבר שזו אכן כוונת הירושלמי. בשום מקום אחר בהלכה לא מצאנו התייחסות מדאורייתא לשעה אחת. קיימות הלכות המתייחסות לקבוצות של שעות, המצטרפות יחד לחלק מסוים מהיום – חצי היום, רבע היום וכדו’. הלכה המתייחסת לשעה אחת כיחידה בפני עצמה היא תופעה בלתי מוכרת ברובד הדאורייתא. לאור זאת מסתבר יותר לפרש, שאין הכוונה כאן לשעה שלמה דווקא, אלא לפרק זמן כלשהו. באופן עקרוני המצווה מתחילה בערב, אך התורה מצווה להתחיל בקיום המצווה זמן קצר לפני כן. דין זה דומה באופיו למצווה להוסיף מן החול אל הקודש בשבת ובמועדים.

פירוש אחר בירושלמי תלוי בהבנות השונות בנוגע לאופי מצוות ‘תשביתו’. כפי שראינו בשיעורים הקודמים³, האחרונים חקרו האם מצוות ‘תשביתו’ היא מצווה חיובית, להשמיד את החמץ באופן פעיל; או שהמצווה היא להגיע למצב שבו אין לאדם חמץ במועד הנקוב. ניתן לבאר את דברי הירושלמי על פי ההבנה השנייה. מצוות ‘תשביתו’ מחייבת את האדם להגיע לכניסת החג כאשר אין ברשותו חמץ.

מבחינה מעשית, כדי להגיע למצב זה יצטרך האדם לבער את החמץ שעה אחת קודם השקיעה. לפי הבנה זו, מבחינה עקרונית באמת אין מעמד מיוחד לחמץ לפני השקיעה.

לפי הירושלמי, המקור לשיטת רבי מאיר הוא בפסוק "אך ביום הראשון". הבבלי אינו דורש את הפסוק הזה באותו אופן. בסוגייתנו מובאת דרשה אחרת לפסוק זה, שלפיה המצווה חלה כבר בערב הפסח, מחצות היום:

"הרי הוא אומר: 'אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתים' – מערב יום טוב. או אינו אלא ביום טוב? תלמוד לומר: 'אך' – חלק" (פסחים ה.).

דרשה זו מופיעה גם בירושלמי, אך שם היא מובאת כשיטת רבי יהודה בלבד. ניתן להבין, שכשם שרבי מאיר חולק על דרשה זו, כך גם רבי שמעון יחלוק עליה, וגם הוא יסבור שהמצווה חלה רק בערב. הבנה זו אפשרית, אך כמובן אין לה מקור מפורש בירושלמי, אשר כלל אינו מזכיר את שיטת רבי שמעון באותה הסוגיה.

איסור אכילת חמץ בערב הפסח

כאמור לעיל, רוב הראשונים פירשו שסוגייתנו עוסקת במצוות 'תשביתו'. לפי פירוש זה מסתבר, שגם רבי שמעון מודה שמצוות 'תשביתו' חלה כבר בערב הפסח. ניתן להבין שלדעת רבי שמעון החמץ מותר באכילה בערב הפסח, והחיוב היחיד הקיים ביחס לחמץ הוא מצוות ההשבתה. בשיעור בעניין מועד בדיקת חמץ⁴ הצענו שכך הוא המצב בבוקר יום "ד": האדם אמור לפעול לטובת ביעור החמץ, אף שעדיין מותר לו לאוכלו. ייתכן שכך הוא המצב לפי רבי שמעון גם לאחר חצות היום.

בשאלה זו נחלקו הראשונים. בעל המאור סבר, שלפי רבי שמעון באמת אין איסור אכילה בערב הפסח. לא זו בלבד; לדעת בעל המאור אכילת החמץ בערב הפסח מהווה קיום של מצוות ההשבתה:

"ואי אכיל ליה מיכל ממש שעות ולמעלה עד הערב – אינו עובר באכילתו, שאין לך השבתה גדולה מזו" (בעל המאור פסחים ג. בדפי הרי"ף).

שיטת בעל המאור היא ללא ספק מחודשת ביותר. מסברה פשוטה נראה שאכילה היא פעולת צריכה, והיא אינה יכולה להיחשב כפעולת השבתה וביעור. בשיטת בעל המאור יש להציע, שאכילת החמץ תיחשב כהשבתה רק אם האדם התכוון להשבית את החמץ באכילתו. כוונה זו נדרשת אצלנו באופן מיוחד, ללא קשר לדין הכללי של כוונה

במצוות. כיוון שאכילה מעצם טבעה אינה פעולת השבתה, היא תוכל להיחשב ככזו רק אם האדם התכוון לכך במפורש, והעניק בכוונה זו אופי של השבתה למעשיו.

רוב הראשונים חלקו על בעל המאור, ולא קיבלו את חידושו. הדעה המקובלת היא שאכילת החמץ בערב הפסח אינה מהווה קיום של מצוות 'תשביתו', ואף יש בה איסור. זוהי דעת התוספות בפרק השני:

”נראה דלרבי שמעון, נדי דאין עובר עליו בלאו דחמץ לפני זמנו, מודה הוא דאסור באכילה משש שעות ולמעלה...
ונראה דנפקא ליה מיתשביתו ומיאך חלקי, ומשמע תשביתו שלא בדרך הנאה, דהיינו אכילה”
(תוספות פסחים כח: ד”ה רבי שמעון אומר).

ניתן להבין את איסור אכילת החמץ בערב פסח, במסגרת שיטת רבי שמעון, בשתי דרכים שונות:

א. אכילת החמץ אסורה כיוון שהיא אינה קיום של מצוות 'תשביתו'. אין איסור מפורש על אכילת החמץ, אלא רק ציווי להשבית את החמץ בדרך מסוימת. כל מעשה המוביל לביעור החמץ שלא בדרך זו – נאסר, כיוון שיש בו משום התחמקות ממצווה וביטול עשה. לפי הבנה זו, האיסור אינו מתייחס לאכילה דווקא, וייתכן שכלולות באיסור זה פעולות השבתה נוספות. כך למשל, לדעת רבי יהודה שביעור חמץ הוא בשריפה בלבד (משנה כא.), יהיה אסור לפורר את החמץ או לזרותו לים.

ב. אכילת החמץ נאסרה במפורש באיסור עשה, הנלמד ממצוות 'תשביתו'. כיוון שהתורה מצווה להשבית ולבער את החמץ, אפשר ללמוד מכאן שהתורה אוסרת לצרוך את החמץ בדרך שיש בה הנאה, דהיינו באכילה. הבנה זו משתמעת יותר מלשון התוספות.

נפקא מינה אפשרית בין שתי ההבנות היא לעניין איסור הנאה מהחמץ. במקרים רבים, ההנאה מהחמץ אינה כרוכה בכילוי החמץ וביעורו מן העולם. לכן, לפי ההבנה שהאיסור הוא בהתחמקות מקיום המצווה – הנאה כזו לא תיאסר בערב הפסח. לפי ההבנה השנייה, קיים איסור עשה מפורש על צריכת החמץ בדרך של הנאה. ייתכן שגם הנאה שאינה מכלה את החמץ כלולה באיסור זה. התוספות ה”ל לא סברו כך, ולדעתם אין איסור הנאה מן התורה בחמץ בערב הפסח. אולם, כך סבר הר”ן:

”ולי נראה, דלרבי שמעון נמי חמץ משש שעות ולמעלה אסור בהנאה מן התורה, דהא מודה רבי שמעון במצוות השבתה... ולפיכך מכיון שאמר הכתוב 'תשביתו', אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה משמע”
(חידושי הר”ן ו: ד”ה שני דברים).

בל יראה ובל ימצא בערב פסח

עד כה עסקנו בשיטת רבי שמעון, הסובר שאין לאו על אכילת חמץ בערב הפסח. ראינו שקיימות דעות שונות בשאלה האם גם לפי רבי שמעון יש איסור אכילה בערב הפסח, ומהי סיבת האיסור ורמתו.

בשיטת רבי יהודה אין מקום לספק זה, ופשוט שאכילת חמץ בערב פסח אסורה באיסור לאו מן התורה. אולם, עדיין יש להסתפק האם גם איסורי בל יראה ובל ימצא חלים במועד זה. רש"י סבר שאיסורים אלה אכן חלים כבר בערב הפסח:

"חמץ אינו אסור מן התורה בבל יראה ובאכילה אלא משש שעות"

(רש"י פסחים ד. ד"ה בין לרבי מאיר).

גם מדברי הרמב"ם (הל' חמץ ומצה פ"ג ה"ח) משתמע שאפשר להתחייב כבר בערב הפסח בבל יראה ובל ימצא. הראב"ד בהשגותיו העלה הבנה זו בדעת הרמב"ם, וחלק עליה:

"כתב הראב"ד ז"ל: אולי סובר זה המחבר משש שעות ולמעלה בלא יראה ולא ימצא,

ואינו כן, דשבעת ימים כתיב" (השגות הראב"ד הל' חמץ ומצה פ"ג ה"ח).

לא לגמרי ברור מהו יסוד המחלוקת בין הרמב"ם והראב"ד. ייתכן שהמחלוקת כאן היא השתקפות של מחלוקת אחרת, בעניין פסיקת ההלכה במחלוקת התנאים. הרמב"ם פסק כרבי יהודה שחמץ אסור באכילה מן התורה בערב הפסח (פ"א ה"ח). הראב"ד חלק על הרמב"ם, ופסק כרבי שמעון. ממילא לפי הראב"ד לא שייך לדבר על בל יראה ובל ימצא בערב הפסח, וזוהי כוונתו בהשגה כאן.

לחלופין אפשר להבין שהמחלוקת היא נקודתית לעניין בל יראה ובל ימצא. אמנם הראב"ד פוסק כרבי שמעון, אך בהשגתו כאן הוא טוען שאפילו לפי רבי יהודה, אין מקום לחייב בערב הפסח משום בל יראה ובל ימצא.

לפי הסבר זה, המחלוקת נובעת מהבנות שונות ביחס לאיסור האכילה בערב הפסח. לדעת הרמב"ם, איסור אכילת חמץ בערב הפסח הוא הרחבה של איסור האכילה בשבעת ימי החג. כיוון שכך, כל הדינים החלים על חמץ בפסח יחולו גם על חמץ בערב הפסח, ובכלל זה איסורי בל יראה ובל ימצא. הראב"ד סבר שאיסור החמץ בערב הפסח איננו הרחבה של האיסור בפסח עצמו, אלא זהו איסור נפרד. איסורי בל יראה ובל ימצא נאמרו דווקא ביחס לשבעת ימי הפסח עצמם, ואין לנו מקור להחיל

איסורים אלה גם בערב הפסח. מחלוקת זו עשויה להיות משמעותית גם ביחס לדיני חמץ נוספים, כגון איסורי חמץ נוקשה ותערובת, ואיסור ההנאה⁵.

“לא תשחט על חמץ דם זבחי”

הגמרא מציעה מקורות שונים לאיסור החמץ משש שעות ולמעלה. ראינו לעיל את הלימוד מהפסוק “אך ביום הראשון”. רבא מציע ללמוד את הדין מפסוק אחר:

“רבא אמר, מהכא: לא תשחט על חמץ דם זבחי – לא תשחט הפסח ועדיין חמץ קיים” (פסחים ה.).

התורה אוסרת להחזיק חמץ בזמן שחיטת הפסח. הפסח נשחט בי”ד בניסן, החל מחצות היום. מכאן לומד רבא, שמצוות ההשבתה חלה כבר מחצות היום.

הגמרא מקשה על שיטת רבא: אמנם, זמן שחיטת הפסח הוא משש שעות ולמעלה; אך בפועל, כל אדם שוחט את פסחו בשעה אחרת ביום. לכן, אפשר ללמוד מפסוק זה שכל אדם צריך להשבית את החמץ בזמן השחיטה הפרטי שלו. אך כיצד ניתן ללמוד מכאן איסור כללי על חמץ משש שעות ולמעלה? כך מקשה הגמרא, ומתרצת:

“ואימא כל חד וחד וחד כי שחיט? זמן שחיטה אמר רחמנא” (שם).

לפי מסקנת הגמרא, הפסוק אינו מדבר על השחיטה של כל אדם ואדם, אלא הוא מתייחס באופן כללי לזמן השחיטה. כיוון שזמן השחיטה הוא משש שעות ולמעלה, מוטל על הציבור כולו להשבית את החמץ בפרק הזמן הזה.

לפי ההווה אמינא של הגמרא, איסור החמץ בערב הפסח נובע מהתנגשות בינו לבין קרבן הפסח. החזקת חמץ בשעת השחיטה פוגעת בקרבן, ולכן אסור להחזיק בו. התוספות (ד”ה זמן שחיטה) מתקשים להבין כיצד דחתה הגמרא את ההווה אמינא, הרי לפי המשנה בפרק תמיד נשחט (סג.) זוהי ההלכה גם למסקנה: הלאו של “לא תשחט על חמץ דם זבחי” חל על כל אחד בזמן השחיטה שלו!

התוספות עונים שיש לפצל בין הסוגיות. המשנה שם עוסקת בדיני “לא תשחט על חמץ”, ובהתנגשות שבין הקרבת הפסח לבין החמץ. אצלנו הדיון הוא במצוות ההשבתה, הנלמדת מהפסוק “אך ביום הראשון תשביתו שאר מבתככם”. הפסוק

5 עיין להלן בשיעור בעניין חמץ נוקשה, עמ’ 299.

משחיטת הפסח מובא רק כראיה לכך שמצווה זו מתחילה כבר בערב הפסח, משש שעות למעלה.

ניתן להבין במסקנת הסוגיה אצלנו, שאיסור החמץ בערב הפסח כלל אינו קשור לעניין ההתנגשות עם הקרבן. הראיה מהלכות שחיטת הפסח היא רק במישור הפרשני: כיוון שהתורה אסרה לשחוט את הפסח על החמץ בזמן מסוים, סביר להניח שגם מצוות ההשבתה חלה באותו הזמן. לחלופין אפשר להבין שגם למסקנה קיים קשר בין התחומים. מצוות השבתת החמץ בערב הפסח נובעת גם היא מההתנגשות בין החמץ לבין קרבן הפסח. התנגשות זו אינה מתרחשת ברמה הפרטנית, אצל כל אחד ואחד, אלא ברמת הכלל. העובדה שיש ברשות הציבור חמץ, פוגעת באופן כללי בקרבן.

התוספות הקשו קושיה נוספת על הגמרא. לדעתם, קשה ללמוד מקרבן הפסח שיהיה איסור משש שעות ולמעלה, שהרי בפועל הקרבן נשחט מאוחר יותר:

"הקשה רשב"א: היכי יליף מהכא דחמץ אסור מ' שעות ולמעלה, והא זמן שחיטת הפסח אחר התמיד הוי, ותמיד ששחטו לפני חצות פסול, ואם כן זמן שחיטה לא הוי מיד אחר חצות עד כדי שהיית הקרבת תמיד!" (תוספות ה. ד"ה לא תשחט).

התוספות מתרצים את קושייתם על פי המשנה להלן (סא.), הקובעת שהפסח שנשחט לפני קרבן התמיד כשר בדיעבד. כיוון שהפסח כשר בדיעבד בשעה זו, אפשר להגדירה כ"שעת שחיטה", אף על פי שלכתחילה יש להקריבו מאוחר יותר.

קושיית התוספות מעוררת תמיהה. ניתן לתרץ בפשטות, שמבחינה עקרונית "זמן השחיטה" הוא כבר מחצות היום. אמנם, בפועל השחיטה תתעכב לשעה מאוחרת יותר, מסיבות טכניות – כיוון שצריך להקריב קודם לכן את קרבן התמיד. אך מבחינה מהותית כבר בחצות מתחיל זמן הפסח, וממילא זהו גם זמן איסור החמץ. זאת, אפילו אם היינו סוברים שהפסח שנשחט לפני התמיד פסול אף בדיעבד.

לפי ההבנה שאין קשר מהותי בין קרבן הפסח ואיסור החמץ, והלימוד של הגמרא הוא רק במישור הפרשני, קשה להבין את קושיית התוספות. כדי להבין את דבריהם, יש להניח שגם למסקנה קיים קשר מהותי יותר בין התחומים. איסור החמץ בערב הפסח נובע מהתנגשות בינו לבין הקרבן. משום כך סברו התוספות בהווה אמינא, שאיסור זה לא יחול אלא בשעה שאפשר בפועל להקריב את הקרבן. סברה זו עומדת גם לפי מסקנת התוספות, ולכן הם נזקקים לתרץ שקרבן הפסח כשר בדיעבד לפני התמיד, ואינם מסתפקים בכך שמבחינה עקרונית זמן הפסח מתחיל בחצות היום.

המשנה בפרק תמיד נשחט מביאה את דעת רבי יהודה, הסובר שאיסור השחיטה על חמץ נאמר לא רק בקרבן פסח, אלא גם בקרבן התמיד של י"ד בניסן:

"השוחט את הפסח על החמץ – עובר בלא תעשה. רבי יהודה אומר: אף התמיד"
(פסחים סג).

אם נבין שקיימת התנגשות חזיתית בין החמץ לבין קרבן הפסח, קשה להבין את ההרחבה של עיקרון זה לקרבן התמיד. לקרבן הפסח יש מאפיינים מיוחדים, והחזקת החמץ פוגעת בו באופן מיוחד. אך במה שונה קרבן התמיד של היום מהתמיד של כל יום אחר? אין סיבה לחשוב שקרבן התמיד באותו היום מקבל אופי שונה מאשר בימים אחרים.

ניתן להסביר, שבכל יום קיימת באופן עקרוני התנגשות בין קרבן התמיד והחמץ. אלא שהתנגשות זו באה לידי ביטוי באופן מעשי דווקא מערב פסח ואילך, כיוון שרק אז החמץ מוכר כתופעה הלכתית.

אולם, ההבנה הפשוטה יותר היא שדינו של רבי יהודה אינו נובע מהתנגשות חזיתית בין הקרבן והחמץ. לדעת רבי יהודה, הפסוק בא ללמד אותנו שהמועד כולו אמור להיות נקי מחמץ. ממילא, הלכה זו חלה על כל קרבן שיוקרב באותו מועד, ובכלל זה קרבן התמיד⁶.

שיטת בן בתירא

הראיה מהפסוק "לא תשחט על חמץ דם זבחי" מבוססת על ההנחה שזמן הפסח הוא מחצות והלאה. הנחה זו אינה פשוטה, ויש החולקים עליה. הגמרא במסכת זבחים (יא:) עוסקת בשיטת בן בתירא בעניין זמנו של קרבן פסח. לפי הסברו של רבי אושעיא שם, בן בתירא מכשיר את קרבן הפסח גם כשנשחט לפני חצות, בבוקר י"ד בניסן. לאור זאת ניתן היה להגיע למסקנה, שלדעת בן בתירא מצוות ההשבתה תחול גם היא כבר בבוקר. כך מקשה הר"ש על אתר:

6 התוספות שם (ד"ה השוחט פסח על החמץ) עוסקים בשאלה האם פסח שנשחט על החמץ נפסל. נראה שרק לגבי קרבן הפסח אפשר להעלות הוזה אמינא שהקרבן ייפסל. ביחס לקרבן התמיד בשיטת רבי יהודה, לא יעלה על הדעת שהקרבן ייפסל, על פי הבנתנו כאן שהבעיה אינה בהתנגשות אלא בכך שהמועד כולו צריך להיות נקי מחמץ.

"אבל קשיא לי, לכן בתירא יהא חמץ אסור מדאורייתא קודם חצות, דהא בפרק קמא דובחים אמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא 'מכשיר היה בן בתירא בפסח ששחטו שחירות לשמו, דכולי יומא זמניה הוא!'" (תוספות הרא"ש פסחים ה. ד"ה לא תשחט).

הר"ש סבר ששיטה כזו לא תעלה על הדעת, כיוון שלא מצאנו בשום מקום מי שיאמר זאת במפורש. מכאן הגיע הר"ש למסקנה, שבן בתירא לא יקבל את הלימוד משחיטת הפסח, אלא יסמוך על אחד מהמקורות האחרים בסוגיה. האדר"ת בהגהותיו על הר"ש מעיר, שלפי הירושלמי בן בתירא באמת סובר שחמץ אסור בערב פסח כל היום:

"אמר רבי לוי: האוכל מצה בערב הפסח כבא על ארוסתו בבית חמיו...
תני רבי יודה בן בתירה אומר: בין חמץ בין מצה אסור" (ירושלמי פסחים פ"י ה"א).

דעת בן בתירא בירושלמי מבוססת כנראה על הבנת רבי אושעיא, שקרבן הפסח כשר כבר בבוקר יום י"ד. הבבלי בסוגיה הנ"ל במסכת זבחים דוחה במסקנה את ההבנה הזו בדעת בן בתירא, וטוען שבן בתירא יפסול פסח שנשחט לשמו בבוקר. אולם, כפי שנבאר להלן, גם אם נקבל את דעת רבי אושעיא, עדיין אין הכרח להגיע מכאן למסקנת הירושלמי שחמץ ייאסר בשעה זו.

התורה מתייחסת בשני מקומות שונים לזמנו של קרבן פסח. בפרשת בא נאמר ביחס לפסח מצרים, שיש לשחוט אותו "בין הערבים" (שמות י"ב, ו). בפרשת ראה, לעומת זאת, מצווה התורה לשחוט את הפסח "בערב כבוא השמש מועד צאתך ממצרים" (דברים ט"ז, ו). על פי הפשט, "ערב" היינו לילה. לפי האמור בפרשה זו, קרבן הפסח היה אמור להיות מוקרב בלילה, כיוון שאז הייתה הגאולה ממצרים. הקרבן הוקדם לבין הערבים מחמת דיני קדשים, אשר אינם מאפשרים הקרבה בלילה, אך מבחינה עקרונית יש כאן קרבן של לילה.

לפי הבנה זו, בקרבן הפסח ישנם שני רבדים. ברובד הראשון נמצא פסח מצרים, שזמנו היה מלכתחילה בין הערבים. לדורות נוסף לקרבן הפסח רובד שני, שבו הקרבן אמנם מוקרב בפועל בין הערביים, אך מבחינה מהותית זהו קרבן של לילה, והוא מוקרב כזכר לגאולה שהייתה בלילה. קרבן הפסח המוקרב לדורות מכיל בתוכו את שני הרבדים האלה – הרובד הראשוני שהחל בפסח מצרים, והרובד השני שנוסף לאחר יציאת מצרים.

שיטת בן בתירא, שזמנו של הקרבן הוא כבר מהבוקר, אפשרית רק ביחס לרובד הראשון. הביטוי "בין הערבים" שנאמר ביחס לפסח מצרים יכול להתפרש כ"בין שני ערבים" – דהיינו בין הערב הקודם לערב הבא, כפי שמבארת הגמרא במסכת זבחים.

ברובד השני, שבו הקרבן הוקדם מהלילה, ההקדמה היא בוודאי רק עד חצות היום, ולא קודם לכן. שעות אחר הצהרים יכולות להוות תחליף ללילה שאחריהן, אך הבוקר בוודאי אינו יכול למלא תפקיד זה. קרבן פסח שנשחט בבוקר הוא אמנם קרבן כשר, מכוח הרובד הראשון של קרבן הפסח, אך קיום המצווה לדורות הוא רק לאחר חצות.

כאשר אנו באים ללמוד את מועד איסור החמץ משחיטת הפסח, יש לשאול מהו הזמן שעליו מדובר: האם הלימוד הוא מהזמן שבו הקרבן כשר, או דווקא מהזמן שבו השחיטה מהווה קיום של המצווה? אם נבין שזמן קיום המצווה הוא הקובע, נגיע מכאן למסקנה שאיסור החמץ הוא רק מחצות היום. זאת, אפילו לדעת בן בתירא המכשיר את הקרבן כבר בבוקר. הירושלמי, הטוען שבן בתירא אוסר את החמץ כבר בבוקר, צריך לחלוק על אחת משתי ההנחות. הוא יכול לסבור שלדעת בן בתירא כבר בבוקר יש קיום של המצווה, או שאיסור החמץ אינו נקבע לפי קיום המצווה אלא לפי הזמן שבו הקרבן כשר, דהיינו מהבוקר.